

RESPUBLIKA BILIMLENDIRIW ORAYÍ

**2022-2023-OQÍW JÍLÍDA IMKANIYATLARI SHEKLENGEN
BALALAR USHÍN QÁNIGELESTIRILGEN MEKTEP HÁM MEKTEP
INTERNATLARINIŇ 9-KLASS OQÍWSHÍLARI USHÍN QARAQALPAQ
TILI PÁNINEN MÁMLEKETLIK ATTESTACIYASIN ÓTKERIW
BOYINSHA METODIKALIQ USINIS HÁM MATERIALLAR**

NÓKIS-2023

2022–2023-oqıw jılında imkaniyatı sheklengen balalar ushın qánigelestirilgen mektep hám mektep-internattlarınıń 9-klastı pítkeriwshileri ushın mámleketlik attestasciyasını ótkeriw boyınsha usınıs etilgen metodikalıq usınıs hám materiallarga usı mektep hám mektep-internattlarınıń ana tili metod birlespesiniń qararı menen 15-20% ózgeris kirgiziwge boladı.

Dúziwshi:

Z.Ismaylova – Respublikalıq bilimlendiriw orayı metodisti.

QARAQALPAQ TILI

9-KLASS

1. Juvmaqlawshı qadaǵalaw imtixanların ótkeriw tártibi

2022–2023-oqıw jılında ayrıqsha bilim beriwge zárúrlıǵı bolǵan balalar ushın qónigelestirilgen mektep hám mektep-internatlarınıń 9-klass oqıshıları ushın qaraqalpaq tili páninen juvmaqlawshı imtixan usınıs etilgen temalar tiykarında jazba túrde ótkeriledi.

Imkaniyatı sheklengen balalar ushın bilim beriw mákemeleri metod birlespeleri tárepinen basqıshlı qadaǵalaw imtixan materiallarına 15–20% ózgeris kirgiziwine boladı.

Imkaniyatı balalar ushın qánigelestirilgen mektep hám mektep-internatlarınıń pitkeriwshileri juvmaqlawshı attestaciya da dóretiwshilik bayan jazadı.

Dóretiwshilik bayan kóbirek kórkem-ádebiy, ruwxıy-aǵartıwshılıq máselelerinde hám siyasiy turmıs, pán hám texnika jańalıqları, pánler ara baylanıslılıq haqqında temalar beriledi.

oqıwshılar bayannıń tómenдеgi túrilerinen paydalanıp dóretiwshilik **bayan jazadı.**

- Tekstke kórkem-suwretlew quralların paydalanıw arqalı dóretiwshilik **bayan jazadı.**
- Baslap berilgen tekstti óz pikir-usınısları tiykarında dawam ettiredi.
- Tekst shaxsın ózgertip dóretiwshilik bayan jazadı.
- Grammatik tapsırmalı dóretiwshilik bayan jazadı.

Bayan tekstleri 3 variantta tayarlanadı. Hár bir variantta bir tekst bolıp, hár bir tekst penen birge dóretiwshilik bayan jazıwdıń bir túri tiykarında tapsırma beriledi. Bir oqıwshı 3 konvertten birewin tańlap aladı. Tańlap alınǵan konverttegi tekst teması taxtaǵa jazıp qoyıladı. Dóretiwshilik bayan ushın berilgen tapsırma da taxtaǵa jazıp qoyıladı. Muǵallım tárepinen (200-210 sózden ibarat bolǵan) dóretiwshilik bayan teksti awızeki formada eki (zárúr bolsa úsh) márte oqıp beriledi, oqıwshılar esitken tekst boyınsha berilgen tapsırma tiykarında dóretiwshilik bayan jazadı. Dóretiwshilik bayan kólemi keminde (180-200 sózden ibarat bolǵan) 2-2,5 bet bolıwı lazım.

Dóretiwshilik **bayan jazıw ushın 180 minut beriledi.**

Dóretiwshilik bayan tekstleri muǵallım tárepinen tańlanadı hám mektep metod birlespesinde talqılanadı hám maqullanadı, maqullanǵan materiallar mektep direktori tárepinen tastıyqlanadı.

BAYAN TÓMENDEGI ÓLSHEMLER TIYKARÍNDÁ BAHALANADÍ:

№	Kriteriyalar	Ball
1	Joba temaǵa sáykes dúzilgen, tekst mazmunı durıs bayan etilgen bolsa; bayan mazmunlı hám qátesiz jazılǵan bolsa, sóz baylıǵı, bayanlaw dúzilisi hám stili ádebiy til talaplarına say bolıp, bir yaki eki qátege jol qoyǵan bolsa; sawatlılıǵı boyınsha qopol bolmaǵan bir imla yaki eki irkilis belgilerinen qátesi bolsa; stillik qáte bolmasa.	5
2	Tekst joba tiykarında sáwlelendirilgen bolıp, pikir bayanında izbe-izlik az ǵana buzılǵan bolsa; sóz tańlawda hám bayanlawda súwretlewde hár túrlililik bolsa; mazmun hám bayanlawda 2-3 qáte, sawatlılıǵı boyınsha 3 imla, 3 irkilis belgileri hám ikki stillik qáte bar bolsa.	4
3	Tema tolıq ashıp berilmegen, temadan azıraq shetke shıǵıp ketken bolsa, waqıyalardı anıq bayanlap beriwde qátelerge jol qoyılǵan bolsa; sóz baylıǵı hám bayanlawda sayızlıǵı sezilip tursa; sawatlılıǵı boyınsha 4 imla, 4 irkilis belgileri, 3 stillik qátege jol qoyılǵan bolsa.	3
4	Teksttiń mazmunı ashıp berilmegen, shetke shıǵıp ketilgen bolsa; bayan jobaǵa say bolmasa, pikirdi jetkerip beriwde hám qurılısında kemshilikler bolsa, pikirler bir-birine baylanıspaǵan bolsa; sóz baylıǵı sayız bolıp mazmunında hám bayanlawda 5-6 qáteliklerge jol qoyılǵan bolsa; sawatlılıǵı boyınsha 7 imla, 7 irkilis belgileri hám 7 stillik qátege jol qoyılǵan bolsa.	2
5	Tekst mazmunında kóp qátelikler bolıp, bayan jobaǵa sáykes kelmese, pikirdi jetkerip beriwde hám sóz qurılısında kemshilik bolsa, pikirler bir-birine baylanıspaǵan bolsa; sóz baylıǵı sayız bolıp, mazmunında hám bayanlawda 10 hám 10 nan artıq qáteliklerge jol qoyılǵan bolsa .	1

**AYRÍQSHA BILIM ALÍWǴA ZÁRÚRLIGI BAR BALALAR USHÍN
MEKTEP HÁM MEKTEP-INTERNATLARÍNÍN 9-KLASTÍ
PITKERIWSHILERI USHÍN DÓRETIWSHILIK BAYAN TEMALARÍ
ÚLGILERI
1-VARIANT**

DOSLÍQ

Bir awılda eki dos bolǵan eken. Olar júdá tatıw, kúni-túni bir-birinen ajıralmay, birge júredi eken. Hámme olarǵa háwesi kelip, perzentlerine olardı úlgi etip kórsetedi eken. Kúnlerden bir kúni olar birge alıs saparǵa shıǵatuǵın bolıptı. Jol júrip bir toǵayǵa kelipti, Toǵaylıqtan óte bergende kútilmegende toǵaydıń arasınan úlken bir ayıw shıǵıp bularǵa qarama-qarsı kele beripti. Izlewde kiyatırǵan birewi ayıwdı kórip dostına aytıwdıń ornına, dárriw qaptalındaǵı aǵashtıń basına órmelep shıǵıp ketipti de dawısın shıǵarmay baqlap otıra beripti.

Aldında baratırǵan dostı bolsa , biyxabar jolın dawam ete beripti. Ol ayıwdıń qattı baqırǵan dawısın esitkende ǵana artına qayrılıp qaraptı. Ayıwdı keshlew kórip qalqalǵanlıqtan ne islerin bilmey aldıraptı. Qashıwǵa da imkaniyat joq, ne qıların bilmey bir orında turıp qalıptı. Birden qıyalına jası úlkenlerdiń “Ayıw ólgen adamǵa tiymeydi” degeni esine túsipti de, qıymıldamay jatıp qalıptı.

Ayıw kelip, onıń hár jerin iyiskep, óyer-búyeri tartqılap kóripti. Ol ayıwdan qorqqanı sonshelli demin shıǵarıwǵa da halı kelmepti. Ayıw bolsa, ol qıymıldamaǵan soń taslap ketip qalıptı.

Bunı kórip turǵan joldası aǵashtıń basınan túsip onıń qasına kelipti. Joldası menen degishken bolıp:

—Ayıw qulaǵına bir nárselerdi sıbırlap atır edi ǵoy, ne dedi?—deпти.

Sonda ayıwdan aman qalǵan adam bılay deпти:

—Ayıw maǵan aqıl úyretti. Joldasıń seniń dostıń bolıwǵa ılayıq emes eken. Seni qáwipke taslap óz basınıń ǵamın jep qashıp ketti. Bunday adam menen heshqashan jolǵa shıqpa!

(216 so‘z)

Tapsırma: Tekst tiykarında joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda bayan jazıń.

2-VARIANT BAYLIQ DEGENIMIZ NE?

– Sen óz esabındaǵı tólewlerińdi tóley almaǵanıń ushın jarlıman dep oylaysan ba?-dedi ǵarrı.

– Awa, biraq, siz qalay oylaysız? – dedi jigit.

– Úyińde mudamı vodoprovod suwı aǵıp turadı, bunnan kóp jıllar burın bul árman edi. Házir de bir jerlerde suwsızlıqtan azap shegip atırǵanlar kóp. Qálegen kitapxanaǵa barsań, qálegen másele boyınsha maǵlıwmat ala alasań. Seniń qarnıń toq, ústiń pútin, tóbeńde jayıń bar. Dúnyanıń arǵı betinde bolsa da sóylese alatuǵın telefonıń, úyińde jańalıqlardı kóre alatuǵın televizorıń bar. Demek, sen, bul nárselerdi tek árman etip jasap atırǵan adamlarǵa qaraǵanda ádewir baysań.

– Pul – bul ele baylıq emes, – dep dawam etti ǵarrı. Puldıń barlıǵı baylıq muǵdarın ólshew ushın barlıq waqıtta da xızmet ete bermeydi. Puldıń birden bir qádirli ekenligi, onıń menen satıp alıwǵa bolatuǵınlıǵı. Biypayan shólde yamasa adamlarsız aralda qalǵan insanǵa puldıń keregi bolmaydı.(119

– Biraq pul menen turmısımızdı jaqsılawǵa boladı ǵoy, – dedi jigit áste.

– Aqıl menen jumsalsa solay bolıwı múmkin, – dedi ǵarrı, biraq sonday adamlar boladı, bir kúnde latoreyadan utıp bayıp ketedi, keyin jáne jarlı bolıp qaladı. Ne ushın dep oylaysań? Sebebi olar baylıqtı jaratıwdı da, basqarıwdı da úyrenbegenlikten, qalay jumsawdı bilmeydi. Bay bolıw ushın sen eń dáslep, ózińniń kewlindeǵidey ómir súriwge jetetuǵın qárejetke iye bolıwıń kerek.

– Buǵan qalay erisiwge boladı?

– Eń dáslep, sen bul álemdegi barlıq nızamlılıqlardı, mısalı, tábiyat nızamların biliwıń kerek. Mısalı, fizikadan jerdiń tartılıw kúshi bar ekenin bilemiz, almanı ılaqtırsań, ol jerge qayıp túsedı. Kislorodsız planetamızda ómir bolmaytuǵınlıǵın da bilemiz. Biraq, sonday nızamlar da bar, olar seni haqıyqıy baylıqqa jeteleydi.

Sen orınlawıń kerek bolǵan wazıypa – tiyisli adamlardı tawıp, beriliwi kerek bolǵan sorawdı bere alıwıńda.

(237 sóz)

Tapsırma: Tekst tiykarında joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda bayan jazıń.

3-VARIANT ÓZ ORNÍNA IYE

Teńizde úlken korabller menen birge kishkene kemeler de júzip júr. Olar óz mánzillerine asıqpay suw aǵısı menen gúresip alǵa talpınadı. Kúnlerdiń birinde usınday kishkene bir keme teńiz arqalı óz saparın basladı. Sheksiz bolıp kóringen teńizde kóp jol júrdi.

Teńizde júzip baratırǵan kemedegi kishkene shegelderdiń biri ózin kereksiz hám áhmiyetsiz dep oylap, qıynala baslaptı. Soń ornınan qoparılıp, kemeni tárk etiwge qarar etipti. Onıń bul jaǵdayın kórip, basqa shegeler de tásirlenipti. Olar da ózlerin kereksiz dep túsinip, belgili bir waqıttan keyin barlıq shegeler “zerikdik, ishimiz pisti” dewge túsipti.

Shawqım kemeniń barlıq jerine esitilipti. Qızıqsınıp qaraǵanlar da, izi ne bolar eken dep mázi qızıq ushın qarap turǵanlar da bolıptı. Bul gáp kemeniń temir qabırǵalarına shekem barıp jetipti. Bunıń aqıbetin ańlay alǵan qabırǵalar: “Iltimas, bunday islemeń. Deneńizge qarap, wazıypañızdı kishi dep oylamań, oylanıp kóriń, sizlersiz keme baxıtsızlıqqa ushıraydı”, depti. Keyin kemeniń úlken bólekleri másláhátlesip, eń dáslepki narazı bolǵan shegege xat jollaptı. Xattı oqıp, ondaǵı ótinish etilgen mazmundı túsingen shege óz pikirinen qaytıptı. Juwmaǵında shege óziniń áhmiyetli wazıypanı atqarıp júrgenligine, kemeniń júriwinde óz úlesiniń bar ekenine túsinip, ornında qalıwǵa qarar etipti. Qalǵan barlıq shegeler de óz wazıypasın jaqsılap atqarıwǵa bel baylaptı.

Juwmaqlap aytqanda, bul dúnyada heshqashan kereksiz nárese, kereksiz ilim yamasa óner bolmaydı. Hátte ashıwımızdı keltiretuǵın shıbınnıń da óz wazıypası bar. Solay etip, shegeler sebepli keme bóleklerge ajıralıp, suwǵa batıp ketiwden saqlanıp qalıptı.

(209 so‘z)

Tapsırma: Tekst tiykarında joba dúzip, teksttiń mazmunın saqlaǵan halda bayan jazıń.